

JOSIP STADLER – "JEDINSTVU I BRATSKOJ SLOGI"*

Tomo Vukšić

Balkan je uvijek bio plodno tlo za življenje i ostvarivanje, dobrih i loših, međukonfesionalnih i međunacionalnih zamisli i iskustava. To dvoje se, posebice u ovom području, međusobno vrlo prožimaju; ponekad i do neshvatljivog poistovjećivanja čak u definiciji.

Ponovnom uspostavom redovite katoličke crkvene uprave u Bosni i Hercegovini (1881) na čelo crkvene metropolije, nazvane Vrhbosna, imenovan je dr. Josip Stadler, profesor filozofije i teologije na Teološkom fakultetu u Zagrebu, čovjek rijetkog talenta i kulture.¹ U njegovo područje zanimanja nije mogao ne ući i pokret za jedinstvom Crkava, koji u ono doba biva oživljavao.

Kad se papa Leon XIII, apostolskim pismom *Praeclara gratulationis* od 20. lipnja 1894, obratio upraviteljima svih naroda, izričito je progovorio i slavenskim narodima pozvavši ih na jedinstvo s Katoličkom crkvom.² Primivši apostolsko pismo, sarajevski Nadbiskup, daje ga prevesti na hrvatski jezik i objaviti u svom službenom listu *Vrhbosni*.³ Dva mjeseca poslije, 20. rujna, na sjednici Nadbiskupskog ordinarijata, Stadler odlučuje poslati sedam primjeraka *Praeclara gratulationis* pravoslavnoj metropolitanskoj kuriji u Sarajevo i tri primjerka u Tuzlu, pravoslavnim sjedištima na području katoličke nadbiskupije sa sjedištem u Sarajevu.⁴ Tri dana nakon toga Stadler je zaista i poslao spomenute primjerke kurijama pravoslavnih metropolija u Sarajevu i Tuzli te nadodao jedno svoje pismo upućeno ta-

* Članak je već tiskan na talijanskom jeziku u knjizi: R. Perić (priredio), *HOMO IMAGO ET AMICUS DEI*. Miscellanea in honorem Ioannis Golub, Romae 1991, str. 473-484. Ovaj prijevod je napravljen s vrlo malim preinakama izvornog teksta prilagođenog stranim čitateljima, koji premalo poznaju hrvatsku kulturu.

¹ Vidi Nadbiskupovu bibliografiju: P. Čorić-J. Lebo, *Književni opus nadbiskupa Stadlera*, u *Mladi teolog* 12 (1986), 47-54 kao i brojne bibliografske jedinice (oko 370) o Nadbiskupu: *Prilozi za bibliografiju o Stadleru*, u *Mladi teolog* 16-17 (1990), 23-63. Mnogo je onih koji Stadlera smatraju jednim od najvećih hrvatskih biskupa uopće. Jedan od takvih je i akademik Ivan Golub, *Pregled hrvatske bogoslovne književnosti*, Zagreb ¹1967, ²1986, str. 14: "Stadler je bio jedan od naših najvećih biskupa uopće."

² *Usp. Leonis XIII. Pontificis Maximi Acta*, vol. XIV, Romae 1895, str. 202-203.

³ *Usp. List apostolski Leona pape XIII*, u *Vrhbosna* 14(1894), str. 209-215. O nastojanjima nadbiskupa Stadlera glede jedinstva Crkava pisali su: J. Kolarić, *Ekumenska djelatnost nadbiskupa Stadlera*, u P. Babić - M. Zovkić (priredili) *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini u XIX i XX stoljeću*, Sarajevo 1986, str. 131-166; M. Mataušić, *Jedinstvo i sloga na Balkanu*, u *Kana* 6(1989), str. 14; T. Vukšić, *Le divergenze tra l'oriente ortodosso e l'occidente cattolico dal punto di vista del "Balkan"*, Roma 1984; T. Vukšić, *I rapporti tra i cattolici e gli ortodossoi nella Bosnia ed Erzegovina dal 1878 al 1903*, Roma 1991.

⁴ *Usp. Arhiv Nadbiskupskog ordinarijata Sarajevo* (ANOS) br. 795/1984.

mošnjim metropolitima, Đorđu Nikolajeviću u Sarajevu i Nikoli Mandiću u Tuzli.⁵

U svom pismu Stadler je izložio četiri načela neophodna za pravo promicanje jedinstva Crkava. Prvo načelo, po njegovu mišljenju, sastoji se u: sjedinjenju u Duhu po molitvi. Drugo: ne obzirati se na narodnost, a naročito ne poistovjećivati ju s vjerskom pripadnošću, jer je Isus pozvao sve narode u svoju Crkvu. Treće: u promicanju jedinstva Crkava moraju se razlikovati bitne stvari od onih koje su nebitne. I četvrto: Stadler je predložio susret "naših i vaših" teologa radi traženja pravog odgovora na pitanje kakvu Crkvu je Isus ustanovio i koji su to znakovi po kojima se Isusova Crkva prepoznaje. Odgovor na ta pitanja, smatrao je Stadler, valja tražiti u Svetom Pismu i u spisima crkvenih Otaca.

Na kraju svoga pisma, Stadler je molio pravoslavne metropolitite da iznesu svoja mišljenja, te da predlože mjesto, vrijeme i način susreta. Međutim, pravoslavni metropolititi nisu mu nikada odgovorili. Nisu htjeli ni čuti za Stadlerove prijedloge.

Stadler - papinski opunomoćenik jedinstva Crkava i utemeljenje revije "Balkan"

Poslavši pismo pravoslavnim metropolitima 23. rujna 1894, Stadler je vrlo brzo informirao i Papu o svom pokušaju. Leon XIII. mu odgovara 12. listopada iste godine pismom *Quae doctrinae*.⁶ Već poznatim Stadlerovim zaslugama - pisao je Papa - sada se je nadodalo lijepo pismo pravoslavnim metropolitima kao dodatak prijevodu apostolskog pisma *Præclara gratulationis*. Leon XIII. potiče, zatim, Stadlera da nastavi svoj rad na jedinstvu Crkava te mu stoga povjerava posebnu službu (*munus proprium*) kako bi među temošnjim pučanstvom (*in istis gentibus*) nastavio promicanje ponovnog pomirenja Crkava. Ipak, ostavlja samom Stadleru da bira najbolje putove i, naravno, mogućnost obraćanja Rimu radi možebitnih savjeta. Završavajući pismo Leon XIII. je preporučio Stadleru da piše i objavljuje o pitanjima koja dijele dvije Crkve, ali sve u duhu ljubavi kojom je obilježeno Stadlerovo pismo poslano pravoslavnim metropolitima.

Sa svoje strane Stadler nije nimalo kasnio u provođenju Papinih želja. Prema nekim autorima, Stadler je u Sarajevu ustanovio *Odbor za jedinstvo* čiji su članovi bili dr. Andrija Jagatić i dr. Antun Bonaventura Jeglič - obadvojica sarajevski kanonici, i dr. Franjo Hammerl, isusovac i rektor nadbiskupijske *Katoličke bogoslovije* u Sarajevu.⁷ Međutim, postojanje tak-

⁵ Isto br. 729/1894. Stadlerovo pismo dvojici pravoslavni metropolita objavljeno je u *Katoličkom listu* 43(1894), str. 357-358. Sarajevska *Vrhbosna*, najvjerojatnije zbog državne cenzure, nikada nije objavila ovo pismo.

U ono vrijeme pravoslavne biskupije u Bosni i Hercegovini, iako nisu više bile u sastavu carigradske patrijaršije, nisu sačinjavale jedno metropolitansko tijelo u klasičnom smislu crkvenog prava i ustrojstva, nego je svaki pravoslavni biskup, prema grčkom običaju kakav je bio na snazi do dolaska Austro-Ugarske, nazivan metropolitom, kao što je bilo dok su ove biskupije bile u sastavu carigradske patrijaršije.

⁶ Usp. *Leonis XIII... Acta*, vol. XIV, Romae 1895, str. 342-344.

⁷ Usp. I. Marković, *Slaveni i Pape*, vol. I, Zagreb 1903, str. XXXV. Marković veli da mu je taj odbor predložio da preuzme uredništvo *Balkana*. Još neki autori (Hammerl, Paradžik, Kolarčić) spominju ovaj odbor ali ne navode imena njegovih članova.

vog odbora ne proizlazi ni iz jednog arhivskog dokumenta koji bi mi bio na raspolaganju. A i spomenuti autori, koji su živjeli u različita vremena, u prilog svoje tvrdnje navode samo nedovoljno dokazane tekstove svojih prethodnika ili čak nikoga.

Ipak, sigurno je da je otada učestalo dopisivanje između Stadlera i Nicolausa Nillesa, poznatog stručnjaka za istočne liturgijske obrede, koji je živio u Innsbrucku u Austriji. U pismu od 17. siječnja 1895. Nilles⁸ je predložio Stadleru da novo izdanje njegovog (Nillesova) *Kalendarium manuale utriusque ecclesiae*, koje je upravo pripremao, bude tiskano i Stadlerovom potporom. Tako bi ustvari vrlo brzo bila ispunjena Papina želja da Stadler objavi štogod *de dissidii capitibus*. A on sa svoje strane, naravno, nije mogao propustiti takvu priliku za snažni početak svoga poslanja. Tako zapravo već slijedeće godine biva tiskano drugo izdanje ovoga djela *auspicis commissarii apostolici*, a uvode u obadva sveska knjige napisao je sam Stadler.⁹

Kad je nastala sumnja glede značenja izraza *in istis gentibus*, kojeg je upotrijebio Papa povjeravajući Stadleru posebnu zadaću, Nadbiskup se obratio u Rim tražeći pojašnjenje izraza.¹⁰ Odgovorio mu je 11. ožujka 1896. državni tajnik kardinal Rampolla, priopćavajući mu da je Papa, kad ga je 1894. pozvao na promicanje jedinstva Crkava, mislio samo na područje sarajevske nadbiskupije.¹¹

Stadler, shvativši ozbiljno i Papin poziv na pisanje *de dissidii capitibus*, vrlo brzo dolazi na pomisao pokretanja časopisa posvećenog jedino promicanju jedinstva Crkava. Tražeći mu glavnog urednika, već 1895. Stadler je odlučio budućem časopisu dati ime *Balkan*.

U ono vrijeme među hrvatskim katoličkim orijentalistima posebice su se isticala dva imena: prvi, Anton Franki (1844–1908), jedan od prvih teologa koji je istočnim Crkvama priznao pravoslavnost, bio je pao u nemilost hrvatskog bana Khuena-Hédervárya¹² i prisiljen živjeti kao obični župnik u dalekoj Istri.¹³ Drugi, Ivan Marković (1839–1910) bio je vrlo polemičan prema pravoslavicima. Kad mu je Stadler predložio uređivanje časopisa, Marković – koji je već godinama optuživao Frankija zbog njegovih pomirljivih stavova – odgovorio je da ne može prihvatiti jer u njegovom *Balkanu* istočna Crkva nikada ne bi mogla biti nazvana pravoslavnom. A pogotovo *Balkan*, pod njegovim vodstvom, ne bi mogao objaviti da je isto-

⁸ Usp. ANOS, prezidijal, koverta: *Unija. Nillesova pisma*.

⁹ Usp. N. Nilles, *Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae orientalis et occidentalis*, vol. I, Oeniponte 1896, str. VII–VIII; vol. II, Oeniponte 1897, str. VII–VIII.

¹⁰ Usp. *Arhiv Svete kongregacije za izvanredne crkvene poslove* (ASK), Austria-Ungheria, Pos. 128, Fasc. 319, f. 34r–v.

¹¹ Usp. isto f. 51r–v.

¹² Usp. F. Šišić, *Korespondencija Rački-Strossmayer*, vol. IV, Zagreb 1931, br. 212, 213, 221, 251 i drugi.

¹³ Između ostaloga A. Franki je objavio: *Dvije poslanice dvaju pravoslavnih epiškopa u Dalmaciji*, Zadar 1881; *Slavenski apostoli Kiril i Metodije i istina pravoslavlja*, Zadar 1882.

čna Crkva sačuvala pravu vjeru.¹⁴ Tako se Stadler morao odreći i Markovićeve suradnje.

To je bio razlog zašto se Stadler sada obratio Aleksandru Šandoru Bresztyenszkyu (1843–1904), laiku i saborskom poslaniku.¹⁵ Ustvari, on je 1894., sa samih 50 godina života, bio svrgnut sa službe profesora na zagrebačkom sveučilištu i umirovljen ponajviše zato što se te godine istaknuo u organiziranju i sjedinjavanju hrvatske političke opozicije protiv bana Khuena-Hédervárya. U nedostatku dokumentacije ne zna se sigurno kad je Bresztyenszky prihvatio uredništvo *Balkana*. Međutim, u Stadlerovom pismu kardinalu Rampolli od 18. siječnja 1896. čitamo da je Bresztyenszky ne samo već imenovan urednikom nego također da bi časopis već uskoro mogao i izići iz tiska.¹⁶ Ovaj datum dopušta da se prihvati zaključak da je imenovanje za urednika uslijedilo koji mjesec prije toga, tj. negdje u jesen 1895.

I J.J. Strossmayer, dakovački biskup (1849–1905) i veliki pobornik jedinstva, vrlo se zanimao za ovaj Stadlerov pothvat. Slagao se s njim i u tomu da *Balkan* mora biti pomirljiv a ne polemičan.¹⁷ Stoga je novi časopis bio česta tema u njihovom dopisivanju tih godina.

Prvi broj časopisa, koji je prema Stadlerovu mišljenju imao "težak porod", bio je svojim čitateljima predstavljen u drugoj polovici svibnja 1896.¹⁸ Imao je 125 stranica. Na prvim stranicama glavni urednik je objavio članak *Zadaća "Balkana"*. Pokretač časopisa, nadbiskup Stadler objavljuje potom pismo pravoslavnim Srbima u kojemu iznosi svoj program za promicanje jedinstva i poziva ih na suradnju u časopisu. Slijedi zatim članak *Istočni obredi i Sveta Stolica* u kojemu Lector Andrija Jagatić (1850–1937), jedan od kanonika nadbiskupskog kaptola u Sarajevu¹⁹ – piše o velikoj pažnji Svete Stolice prema istočnim obredima. Nakon toga, Anton Bonaventura Jeglič (1850–1937),²⁰ kanonik i pomoćni biskup u Sarajevu i kasnije biskup u Ljubljani, te jedan od najplodnijih i najsposobnijih suradnika *Balkana*, objavljuje tekst s naslovom *Leo papa XIII. i Antim patrijarh carigradski*. U njemu donosi dio apostolskog pisma *Praeclara gratulationis* Leona XIII. u cijelo pismo Antima VII. na koje Jeglič odgovara točku po točku. Slijedi potom članak *Putna crtica*. Nije potpisan, ali po mom mišljenju može se pripisati Vincenciju Palunku (1842–1921), kanoniku u Dubrovniku, zatim u Sarajevu i od 1904. pomoćnom biskupu u

¹⁴ Usp. P. Berković, *Pitanje unije i franjevac I. Marković*, u *Nova revija* 1(1921), str. 45-46. Marković je napisao više nego Franki. Npr. *Papino poglavarstvo u Crkvi u prvih osam vijekova*, Zagreb 1883; *Cezarizam i bizantinstvo*, Zagreb 1891; *O Evkaristiji s osobitim naglaskom na eptiklezu*, Zagreb 1893; *Git Slavi ed i Papi*, Zagreb 1897, itd.

¹⁵ Usp. J. Kolarić, *Veliki pomiritelj*, u *Veritas* 2(1974), str. 26-27; *Ekumenski entuzijast*, u *Veritas* 3(1974), str. 26-27; *Svjedok vjere*, u *Veritas* 4(1974), str. 26-27.

¹⁶ Usp. ASK, *Austria-Ungheria*, Pos. 728, Fasc 319, f. 34r-v.

¹⁷ Usp. ANOS, prezidijal, koverta: *Stadler-Strossmayer*.

¹⁸ Arhiv Biskupskog ordinarijata Đakovo, br. 554/1896. Vidi i prvu srpsko-pravoslavnu reakciju: *"Balkan"*, *njegovo jedinstvo i bratska sloga*, u *Srpski Slon* 23 (1896), str. 378-381 (broj od 2. lipnja 1896, a članak potpisan s -r-).

¹⁹ Usp. I. Šarić, *Dr. Andrija Jagatić*, u *Vrhbosna* 11(1901), str. 161-165.

²⁰ Usp. J. Jagodic, *Nadžkof Jeglič. Majhen Orts velikoga žvljenja*, Celovec 1952.

²¹ Usp. *Posvećen biskup Vincencij Palunko*, u *Vrhbosna* 13(1904), str. 225-227; A. Milin, *Vincencij Palunko*, u *Veritas* 2(1982), str. 28.

Splitu.²¹ Ustvari, u obliku razgovora između pravoslavnog vladike i katoličkog svećenika, kao i ovaj tekst, napisani su svi tekstovi s Palunkovim potpisom. Osim toga, ovaj članak je napisan u dijalektu koji je tipičan za područje Dubrovnika otkuda je Palunko bio podrijetlom. *Ustrojstvo Crkve Isusove u prva dva vijeka* naslov je slijedećeg Jegličeva članka. *Prijegled istočne Crkve u Austrougarskoj monarhiji* naslov je statističkog pregleda koji zauzima svega nekoliko stranica. S još dva kratka članka (*Crkveni obredi i kršćanski običaji, Autonomija srpsko-pravoslavne Crkve u Hrvatskoj i Ugarskoj*) završava prvi broj časopisa. Upravo spomenute osobe, kojima će pridoći povremeno još ponetko, najviše su se zauzimala da bi pokretanje časopisa *Balkan* što bolje uspjelo.

Vrhunac Stadlerove aktivnosti oko sjedinjenja Crkava bez sumnje je pokretanje časopisa *Balkan*, posvećenog jedino – kako je govorio njegov podnaslov – "jedinstvu i bratskoj slogi". Na početku je časopis bio tiskan latiničnim i ćirilničnim pismom. Glavni urednik, suradnici i sam Stadler kao pokretač živo su očekivali sudjelovanje pravoslavnih pisaca.²² Međutim, sigurno je da nijedan pravoslavni pisac nije surađivao s časopisom iako ima autora koji tvrde drukčije.²³ Ustvari, oni su uvedeni u zabludu najvjerojatnije člankom *Blagovjest*, objavljenom u *Balkanu* 1899. i potpisanom imenom igumana Teofila Stevanovića,²⁴ koji je baš te godine – a za što spominjani autori vjerojatno nisu znali – u Sarajevu bio prešao s pravoslavlja na katolicizam. Stevanović je, zbog prisile sa strane vlade, kasnije morao napustiti Bosnu i Hercegovinu jer je – tako je smatrala vlada – sama njegova prisutnost u Sarajevu bila provokacija za pravoslavni dio pučanstva. Nezadovoljan svojom sudbinom, Stavanović je 1902. vjerojatno ponovno prešao na pravoslavlje.²⁵

Unatoč svim problemima koje je *Balkan* imao i unatoč činjenici da je časopis vrlo brzo prestao izlaziti (1902), ipak je on predstavljao vrlo znakovitu pojavu u katoličkom periodičkom tisku onoga vremena. A po tome što je bio tiskan u samom viševjerezakonskom podneblju kojemu se obraćao, časopis je predstavljao jedinstvenu pojavu u svjetskoj periodici. Na njegovim stranicama ne može se naći ni jedan članak koji ne bi bio u svezi s problematikom iz međusobnih odnosa Katoličke i Pravoslavne crkve. *Balkan* je nastojao izbjegavati polemiku pokazujući žaljenje zbog nepotrebnih rasprava u prošlosti. Već u prvom broju časopisa, u svom poznatom pismu Srbima sam Stadler tvrdi kako je potrebno da jednom zauvijek članovi jedne Crkve prestanu tražiti ono što bi prigovorili drugoj Crkvi te da se otpočne tražiti one točke koje nas mogu približiti, sjediniti i učiniti kraj svakom suprotstavljanju.²⁶

²² Usp. Š. Bresztyenszky, *Zadaća "Balkana"*, u *Balkan* 1(1896), str. 8; J. Stadler, *Josif, nadbiskup vrhbosanski, i Apostolski komisar, Srbima: braći od nas vjerom rastavljenoj bratski pozdrav*, u *Balkan* 1(1896), str. 15.

²³ Usp. J. Kolarić, *Ekumenska djelatnost nadbiskupa Stadlera*, str. 152; A. Paradžik, *Dr. Josip Stadler prvi vrhbosanski nadbiskup*, Sarajevo 1968, str. 80; F. Ham(m)erl, *Dr. Josip Stadler prvi nadbiskup vrhbosanski*, u *Spomenica vrhbosanska*, Sarajevo 1932, str. 43.

²⁴ T. Stevanović, *Blagovjest*, u *Balkan* 4(1899), str. 3-37.

²⁵ Usp. ANOS, br. 1190/1901.

²⁶ Usp. J. Stadler, *Josif, nadbiskup vrhbosanski...*, str. 11.

U sedam godina postojanja (1896–1902) tiskano je 19 brojeva *Balkana* s više od 2.000 stranica. Obradivana tematika je vrlo široka, a najčešća je teološka problematika. Osim teoloških, brojni su i povijesni tekstovi u kojima se opisuju odnosi dviju Crkava u prvom tisućljeću kršćanske povijesti. Liturgija, obredi, razmišljanja o jedinstvu Crkve, o sredstvima za postizanje jedinstva, rasprave o društveno-političkim razlozima podjele Crkve te kalendari dviju Crkava bile su glavne teme *Balkana*. Utemeljitelj i glavni urednik držali su mnogo do toga da suradnici časopisa komentiraju međuvjerezakonsku problematiku "u duhu ljubavi i pomirenja".²⁷ Taj duh časopis će sačuvati sve do kraja godine 1902.

Iako je *Balkan* bio primljen s velikim simpatijama posvuda među katolicima,²⁸ članovi redovničkih zajednica prisutnih u Bosni i Hercegovini nisu mnogo sudjelovali. S jedne strane franjevci su imali svojih unutarnjih problema povezanih s općom obnovom Reda, s druge strane postojali su i nesporazumi sa Svetom Stolicom i Nadbiskupskim ordinarijatom u Sarajevu glede preustrojstva pastoralnog djelovanja i raspodjele župa što je sve udaljavalo franjevce od možebitne suradnje u časopisu. Ali, glavni razlog nalazio se ipak u činjenici što bosanski i hercegovački franjevci u to vrijeme nisu imali visoko kvalificiranih osoba s područja međucrkvениh odnosa. Uostalom, od 1887. franjevci su u Bosni objavljivali *Glasnik jugoslavenskih franjevaca*, a u Hercegovini od 1900. *Kršćansku obitelj* na koje su se osjećali više vezani. Međutim, ni u ovim časopisima nema mnogo materijala koji bi nas ovdje mogao zanimati. Trapisti, koji su živjeli u svom jedinom samostanu kod Banje Luke, nisu se nikako oglašavali.

Za razliku od franjevaca i trapista, tri isusovca (Franjo Hammerl, Ilija Gavrić i Maksimilijan Hormann) – svaki s po jednim člankom – surađivali su u *Balkanu*. Rijetko sudjelovanje isusovaca, koji su inače u svim Stadlerovim pothvatima bili njegova desna ruka, daje se objasniti mnoštvom poslova koji su ih opterećivali u ustrojavanju novih sjemeništa, koje je osnovao Stadler i povjerio isusovcima (Travnik, Sarajevo).

Odgovor pravoslavaca

Polemika između katoličkih teologa (Strossmayer, Franki, Marković) i pravoslavnih (Živković, Knežević, Petranović, Milaš) koja je trajala još od 1881, nesumnjivo je uvjetovala, barem djelomično, i način odgovora pravoslavaca na pojavu *Balkana*. Reakcija je bila jednoznačna: odbacivanje svakog dodira s ljudima iz redakcije časopisa kao i s "apostolskim komesarom" jer su smatrani samo produženom rukom rimskog papizma. Samo otvaranje Leona XIII. prema kršćanskom Istoku bio je, ustvari, početni razlog spomenutih polemika.

Istočnik, službeni list pravoslavne metropolitanske kurije iz Sarajeva, odmah nakon izlaska prvog broja novog časopisa, dao je do znanja da želi da pravoslavci budu ostavljeni na miru jer se nisu osjećali doraslima

²⁷ A. Jeglič, *Leo papa XIII. i Antim patrijarh carigradski*, u *Balkan* 1(1986), str. 34.

²⁸ Usp. *Franjevački glasnik* 13(1896), str. 208; *Katolički list* 22(1896), str. 170-172; *Glasnik biskupija bosanske i srpske* 10(1896), str. 102, *Vrhbosna* 12(1896), str. 190-192.

za duboku teološku raspravu i jer nisu bili spremni na sjedinjenje.²⁹ Slijedeći broj *Istočnika* preuzeo je druga dva pravoslavna odgovora na pojavu *Balkana*: jedan iz *Glasnika* pravoslavne biskupije iz Zadra i drugi iz *Srpskog Siona*, glasnika metropolije iz Srijemskih Karlovaca.³⁰ Budući da je i po njihovom mišljenju *Balkan* samo sredstvo unijatzizma, i oni su odbacivali svaki dodir. Usprkos tomu, anonimni pisac iz *Srpskog Siona* nije krio vlastito iznenađenje što nije u *Balkanu* našao izraze kao šizmatik i heretik, koji su se dotada redovito upotrebljavali i za pravoslavce.

Unatoč takvim pravoslavnim reakcijama, te iako *Balkanovi* tekstovi nisu pisani u duhu današnjeg ekumenskog pokreta, ipak su barem neke misli ovoga časopisa zaista ekumenske. Tako se na stranicama *Balkana* ne može naći izraz "šizmatik" koji bi se izravno odnosio na živuće pravoslavce. Taj izraz bio je zamijenjen pojmovima "odijeljena braća" i "sestrinske Crkve". Međutim, to nije bila samo igra riječi, jer je *Balkan* držao da se većina pravoslavaca nalazi *in bona fide*.³¹ Upravo stoga, u traženju sjedinjenja *Balkan* je predlagao molitvu, susrete i dijalog kako bi bile otklonjene sve zapreke sjedinjenju, one stvarne kao i predrasude, te da se raspravlja otvoreno i s punim uzajamnim poštovanjem o svim bitnim problemima. K tomu, uredništvo nije nikada ulazilo u rasprave s optužbama koje su dolazile s raznih strana.

Na takav, za ono vrijeme zaista pontizan stav *Balkana*, neočekivano je žestoko reagirao *Srbobran*, srpske političke novine iz Zagreba, u kojemu je neki Siniša 1896. dao tiskati svoj "odgovor rimskoj propagandi". Skupivši sve nastavke, ovaj tekst je kasnije bio tiskan i u obliku knjige.³²

Ostavljajući nacionalnu i političku polemiku drugima, *Balkan* – vjeran načelu pomirenja – nije odgovarao ni na optužbe iz Srbije i Vojvodine koje je poticao beogradski metropolita Mihailo. Prema mišljenju ovih, upravo Katolička crkva u Bosni i Hercegovini bila bi najveći neprijatelj srpskog pravoslavlja, zato što navodno propovijeda samo papizam, služeći se jezuitskim novcom i unijatzizmom, a hrvatstvo bi bio magarac na kojemu je jašio katolicizam šireći se po ovim najljepšim srpskim zemljama, tj. po Bosni i Hercegovini.³³ Kao što je vidljivo, najveći problem sastojao se u tomu što nekatolička strana nije razlikovala vjersku i crkvenu problematiku od političke i nacionalne.

Ipak, najjači udarac pothvatu *Balkan* došao je s pravoslavne strane od sarajevskog metropolite Nikole Mandića 23. siječnja 1898. To je datum njegove okružnice kleru sarajevske metropolije kojom on zabranjuje, kako kleru tako i vjernicima, svaki dodir s časopisom nazivajući ga sredstvom

²⁹ Usp. *Balkan, jedinstvu i bratskoj slozi*, u *Istočnik* 5(1896), str. 171-172.

³⁰ Usp. *Odgovori rimokatoličkom "Balkanu"*, u *Istočnik* 7-8(1896), str. 258-263; *Balkan, njegovo jedinstvo i bratska sloga*, u *Srpski Sion* 23(1896), str. 378-381.

³¹ Usp. V. Palunko, *Bratski razgovor o Grčkom odijeljenju ili Poziv na sjedinjenje*, u *Balkan* 1(1896), str. 6.

³² Usp. Siniša, *Odgovor rimskoj propagandi na njen "Balkan", jedinstvu i bratskoj slozi...*, Zagreb 1896.

³³ Usp. P. M. Tomić, *Pravoslavlje u Bosni i Hercegovini*, Beograd 1898, München 1954; Đ. Slijepčević, *Istorija Srpske pravoslavne crkve*, vol. II, München 1966, str. 459.

katoličke propagande. Dapače, inzistirao je da svi primjerci časopisa budu poslani nazad izdavaču u Zagreb ili da budu uništeni pred narodom.³⁴

Međutim, bilo je i pravoslavnih Srba koji nisu posvuda vidjeli rimsku opasnost. Čedo Mijatović npr., poslanik srpskog kraljevstva u Londonu, na zamolbu urednika sarajevskog pravoslavnog *Istočnika* za suradnju u ovom službenom glasilu sarajevske metropolije, objavljuje 1898. tekst u kojemu je zanimalo postojanje bilo kakve izravne katoličke propagande u Bosni i Hercegovini. Prema Mijatovićevu mišljenju, Katolička crkva odlazi među narod, zanima se za svakog pojedinca, karitativno djeluje među bolesnicima i siromasima, organizira školstvo, a od toga Pravoslavna crkva ništa ne radi. Stoga je, prema istom autoru, normalno da takva zauzetost Katoličke crkve nezdravo pomaže širenje katolicizma. Zato, umjesto da nepravedno optužuje katolike, Pravoslavna crkva bi trebala dokazati da i ona zna ljubiti Boga i čovjeka koji trpi.³⁵ Međutim, Mijatovićev glas je bio poprilično usamljen.

Kraj časopisa "Balkan"

Naišavši na skoro opći otpor s pravoslavne strane, časopis je teško nalazio pravi razlog opravdanja svoga postojanja. Osim toga, često je ostajao bez ponajboljih suradnika koji su bili imenovani biskupima (Jeglić, Palunko) ili su zbog novih dužnosti bili premješteni iz Bosne (Jagatić). Ali i neki drugi događaji, svi baš iz 1902. godine u mnogomu su utjecali da se časopis ugasio upravo te godine.

Zajedno sa Strossmayerom i još nekim hrvatskim biskupima Stadler se, pod kraj prošloga stoljeća, vrlo zauzimao za uvođenje glagoljske liturgije u sve hrvatske biskupije. Strossmayer i Stadler mnogo su držali do glagoljaštva jer su ga smatrali izvrsnim sredstvom za promicanje jedinstva Crkava. Naime, kao i u pravoslavnoj liturgiji, u glagoljaštvu je upotreb-ljavan crkvenostaroslavenski jezik, pa je upravo taj zajednički jezik smatran velikim početnim "kreditom" na putu sjedinjenja. Ali, kad je Sveta kongregacija obreda, svojim dekretima iz godine 1898. i 1902.³⁶ zapravo odbacila prijedlog hrvatskih biskupa, Stadler je bio lišen glavnog stožera svoga programa za promicanje jedinstva.

U isto doba Stadler se mnogo zauzimao i za ustanovljenje hrvatskoga zavoda u Rimu. Hrvatski biskupi šalju godine 1897. u Rim molbu, nakon Stadlerova prijedloga, u tom smislu. Budući zavod za svećenike, koji je trebao biti smješten u postojećim hrvatskim zgradama u Rimu, mogao je prema mišljenju biskupa biti i veza južnih Slavena sa Svetom Stolicom i ustanova za promicanje jedinstva Crkava. U njemu se ne bi studirao samo katolički nauk dvaju obreda, nego i onaj pravoslavni. Mladi svećenici bi se tako spremali za apostolat jedinstva. Trebali bi studirati staroslavenski jezik i liturgiju obadva ju obreda. U zavodu bi se studiralo sve što bi po-

³⁴ Usp. N. Mandić, *Okružnica prečasnom srpsko-pravoslavnom sveštenstvu Dabrobosanske eparhije*, u *Istočnik* 3(1898), str. 39-40.

³⁵ Usp. *Pismo Čede Mijatovića*, u *Istočnik* 13(1898), str. 203.

³⁶ Usp. L. Jelić, *Fontes liturgiae glagolitico-romanae XIX saeculi*, u *Fontes historici liturgiae glagolitico-romanae a XIII ad XIX saeculum*, Vegliae 1906, str. 91-96.

magalo upoznavanju obreda, običaja, kulture, misli odvojene braće, kao i sve ono što razdvaja dvije Crkve.³⁷ Ali, kad je 1901. zavod bio konačno ustanovljen, u buli ustanovljenja *Slavorum gentem*³⁸ nije bilo spomena zavoda kao središta za promicanje jedinstva. A kad je slijedeće godine, zbog političkih razloga, bilo brisano čak i hrvatsko ime iz službenog naziva zavoda, to nikako nije moglo biti po želji hrvatskih biskupa, naročito ne nadbiskupa Stadlera.³⁹

Upravo 1902. zagrebački *Srbobran* pretiskao je članak *Srbi i Hrvati*, već objavljen u Beogradu, u kojemu se Hrvatima zaniijekalo kako ime tako i pravo na postojanje. Istovremeno, članak je zazivao bratoubilački rat "do istrage naše ili vaše".⁴⁰ Takva provokacija ni u kojem slučaju nije mogla ne izazvati reakcije. Tako su u Zagrebu nastali protesti i masovne protusrpske pobune. Duhovi su se smirili tek treći dan nakon intervencije vojske. U takvim okolnostima *Balkan* i nije mogao ne prestati izlaziti. A i sama Stadlerova odluka da ugasi *Balkan* baš u tom uzavrelom trenutku nije bila bez evandeoskog značenja.

Neobično je bilo za ono vrijeme uopće, a i za ovo naše podneblje, da *Balkanovi* suradnici nikada nisu odgovarali na provokativan način. Dapače, koji put su napisali tekstove prožete takvim ekumenskim tonom da bi nekom, tko bi ih našao negdje istrgnute iz svojih korica s ondašnjim datumima, bilo vrlo teško povjerovati da su napisani prije gotovo stotinu godina.⁴¹ I to u Bosni na Balkanu.

³⁷ Usp. ANOS, prezidijal, koverta: *Zavod sv. Jeronima u Rimu*; ASK, Austria-Ungheria, Pos. 769, Fasc. 331, ff. 51r-53r.

³⁸ Usp. *Litterae apostolicae D. N. Leonis PP. XIII quibus extinguitur Captitulum Ecclesiae collegatae S. Hieronymi Illyricorum et Collegium Hieronymianura in Urbe erigitur* ("Slavorum gentem"), u *Acta Sanctae Sedis XXXIV*(1901/1902), str. 196-201 (Romae).

³⁹ Usp. R. Perić, *Nadbiskup Stadler i Hrvatski zavod u Rimu*, u D. Šimundža (priredio) *U službi čovjeka. Zbornik nadbiskupa-metropolite dr. Frane Franića*, Split 1987, str. 465-489. Isto u *Z. Puljić (priredio), Josip Stadler*, Sarajevo 1989, str. 141-172.

⁴⁰ Usp. I. Mužić, *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja*, Split 1969, str. 50-52.

⁴¹ Usp. A. Jeglič, *Leo Papa XIII...*, u *Balkan* 1(1896), str. 109.

JOSIP STADLER - "ALL' UNITÀ E CONCORDIA FRATERNA"

Riassunto

Ispirato dall'apertura del papa Leone XIII verso l'oriente ortodosso e dal movimento cirillo-metodiano nella Chiesa cattolica tra i croati, Josip Stadler (1843-1918), primo vescovo di Sarajevo, allo scadere del secolo XIX - insieme al vescovo Strossmayer - divenne il più grande promotore croato dell'unione delle Chiese cattolica e ortodossa. Ai vescovi ortodossi egli spedisce le circolari del Papa scrivendo loro pure egli stesso. Però, l'apice del lavoro di Stadler nella promozione dell'unione delle Chiese è rappresentato dalla fondazione della rivista *Balkan* (1896-1902) di cui la redazione Stadler affidò al noto intellettuale croato Aleksandar Šandor Bresztyenszky. Questa rivista, che tutto il tempo s'occupò esclusivamente della problematica interecclesiale e che fu stampata proprio nella zona in cui viveva il suo lettorato appartenente a diverse confessioni, rappresenta proprio per questo un'apparizione unica nella stampa cattolica periodica mondiale di quell'epoca. Insieme al Fondatore e Redattore i più fruttuosi collaboratori del *Balkan* furono Antun Bonaventura Jeglič, Vincencije Palunko, Andrija Jagetić e Vicko Tomašić.

Anche se gli autori ortodossi non collaboravano con la Rivista, Stadler e Bresztyenszky lo desideravano. Nel 1902, prima di tutto a causa dell'andata dei migliori collaboratori a nuove funzioni nei luoghi lontani e a causa d'alcuni avvenimenti ecclesiastici e politici sfavorevoli, però accaduti tutti proprio in quell'anno, la Rivista dovette cessare.